

مطالعه جامعه‌شناختی جایگاه زنان در توسعه یافتگی اجتماعی روستا شهرها

۲۴۵

مقدمه: توسعه یک جامعه متکی به قدرت و مشارکت اعضای آن است و با توسعه بخشهای مختلف آن تعریف می‌شود. در بخشهای روستایی- شهری و حاشیه‌ای که در درون خود اقشار و گروههای مختلف با وضعیت جایگاه متفاوت جای دارند، بدیهی است برای رسیدن به پیشرفتهای معتبر اجتماعی زنان باید فرصتهایی را در اختیار داشته باشند که به وسیله آنها فراتر از نقشهای سنتی رفته و به اعمال نفوذ در تصمیم‌گیریهای مهم در جوامع بپردازند. لذا هدف از این مطالعه بررسی جامعه‌شناختی جایگاه زنان در توسعه اجتماعی روستا شهرها بوده است.

روش: روش پژوهش حاضر کیفی و مبتنی بر تحلیل مضمون بوده و برای گردآوری داده‌ها از تکنیک مصاحبه فردی و جمعی استفاده شده است. در این راستا با ۳۲ نفر از زنان محمد شهر به روش انتخاب نمونه هدفمند مصاحبه انجام شده است. هم‌چنین برای تکمیل و مقایسه نتایج مصاحبه‌های فردی با سه گروه از زنان نیز مصاحبه‌های جمعی در قالب گروههای ۱۶، ۸ و ۵ نفره انجام گرفته است؛ گروههای ۱۶ و ۸ نفره گروههای مجزا از افراد مصاحبه‌شونده بوده و در گروه ۵ نفره علاوه بر مصاحبه فردی بنا به اقتضای موقعیت مصاحبه جمعی نیز انجام شد.

یافته‌ها: مهم‌ترین اولویتهای در مضامین اصلی مصاحبه‌ها در ارتباط با فرایند توسعه اجتماعی به ترتیب عاملیت، نهادهای اجتماعی/محدودیت‌های فرهنگی و زنان سرپرست خانوار و امنیت بوده‌اند. هم‌چنین در مضامین فرعی در ارتباط با مشکلات ناشی از سنت، زنان سرپرست خانوار، نقش تعیین‌کنندگی سنت و مذهب، ترجیح فرزند پسر، وضعیت ازدواج و وضعیت طلاق قرار داشته است.

بحث: با توجه به روند کلی توسعه در ایران می‌توان مشارکت کمتر زنان در توسعه اجتماعی را چه در سطح کلان و چه در سطح خرد نتیجه سنتهای اجتماعی دانست که هنوز نقش چشمگیری در کشور ایران دارند. فقدان آموزش و مهارتهای لازم موجب محرومیت زنان از دسترسی به فرصتهای برابر شده و در این راستا فرایندهای اجتماعی‌شدن و یا جامعه‌پذیری جنسیتی نیز به این امر کمک کرده و منجر به انزوا و گوشه‌نشینی بیشتر زنان می‌شود.

۱. حنان زارع

دکتر جامعه‌شناسی توسعه اجتماعی - روستایی، گروه توسعه اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۲. ملیحه شیانی

دکتر جامعه‌شناس، گروه توسعه اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

<mshiani@ut.ac.ir>

این مقاله برگرفته از رساله دکتری با عنوان «مطالعه جامعه‌شناختی جایگاه زنان در توسعه یافتگی اجتماعی روستا شهرها» است.

واژه‌های کلیدی:

توسعه اجتماعی، توسعه و جنسیت، توسعه و زنان، جنسیت، زنان، روستا شهر.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۱۱

Sociological Study of the Status of Women in the Social Development of Rural-Urban Areas

► 1- Hanan Zare

Ph.D. in Sociology,
Department of Social
Development, Faculty of
Social Sciences, University of
Tehran, Tehran, Iran.

► 2- Malihe Shiani

Ph.D. in Sociology,
Department of Social
Development, Faculty of
Social Sciences, University of
Tehran, Tehran, Iran.
(Corresponding author),
<mshiani@ut.ac.ir>

* Excerpted from the
doctoral dissertation entitled
“A sociological study of
women’s role in the social
development of urbanizing
rural areas: Case study of
Mohammadshahr in Karaj”,
University of Tehran.

Keywords:

Social development,
Development and gender,
Development and women,
Gender, Women,
Rural-urban areas.

Received: 2024/07/22

Accepted: 2024/11/20

Introduction: The development of a society depends on the participation of all its members. In rural-urban and marginal areas, where social diversity is high, it’s essential for women to move beyond traditional roles. Their involvement in decision-making—especially in economic and educational fields—can significantly impact community progress. This study examines the sociological status of women in these regions, focusing on how their empowerment supports broader development.

Method: This qualitative study employed a combination of thematic analysis and directed content analysis to explore women’s lived experiences in the context. Data were collected first through semi-structured individual interviews with 32 women selected via purposive sampling, then three focus group discussions (FGDs) with varying participant numbers (n=16, n=8, n=5) participated in the study to capture group dynamics and collective narratives.

Findings: Analysis via MaxQDA identified key themes: agency, institutional and cultural constraints, security, and the situation of female heads of households. Sub-themes included the impact of tradition, religion, preference for male children, and issues around marriage and divorce. Persistent social traditions in Iran hinder women’s participation in development. Lack of education and skills reduces opportunities, while gendered socialization intensifies marginalization.

Discussion: Effective social policy should account for cultural context and lived realities. Change is needed in how women’s roles are defined socially. Addressing tradition-bound norms—like male child preference—requires education and policy efforts. Empowering women through skills and inclusive socialization can reduce isolation and drive equitable development.

Citation: Zare H, Shiani M. (2025). A sociological study of women’s role in the social development of urbanizing rural areas. *refahj*. 25(96), : 9 doi:10.32598/refahj.24.94.1240.3

URL: <http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-4264-fa.html>

Extended abstract

Introduction

The participation of men and women in development processes has been a focal point in understanding how development impacts them differently. Notably, women have not experienced development in the same way as men. Within this context, two key considerations consistently emerge in studies on development and women: 1) The impact of economic and social development processes on women. 2) The nature of women's participation in these development processes. In Iran, "rural-urban areas" are an emerging phenomenon shaped by the "confrontation" approach, which arises from unbalanced development, excessive migration to metropolises, and the neglect of the agricultural sector. Mohammadshahr, located in the central part of Karaj city, has transformed into an urban area due to widespread migration. Evidence suggests that changing traditional roles of women increases the demand for their participation in development processes. However, these women face challenges from rural values and traditions on one hand and the broader development process for Iranian women on the other. Although they have entered public arenas and enjoy favorable status based on quantitative social development indicators, their status is not satisfactory concerning qualitative indicators. Consequently, these women must contend with major issues at the macro level and those arising from their place of residence, which is closely tied to enduring rural traditions. Given the current focus of development and women's specialists on qualitative indicators and a review of empirical studies, it is clear that research in Iran has predominantly focused on quantitative studies. Therefore, there is a need to emphasize qualitative studies considering the various cultural and social contexts of rural-urban areas in Iran. This study aims to examine the sociological status of women in the social development of rural cities, with Mohammadshahr, Karaj, as a case study.

Method

This study employs a qualitative research method, utilizing thematic analysis and qualitative content analysis. Data were collected through both individual and group interviews. In total, 32 women were interviewed using a purposive sam-

pling method to ensure a diverse and relevant sample. To compare and complete the results of the individual interviews, group interviews were also conducted. These group interviews consisted of three groups of women: one group of 16, one group of eight, and one group of five members. The groups of 16 and eight included participants separate from those in the individual interviews, ensuring a broad range of perspectives. The group of five included individuals who had also participated in individual interviews, providing a deeper understanding of their experiences through collective discussion.

Finding

The research findings indicate that the circumstances affecting women in Mohammadshahr, Iran, are shaped by the broader framework of women's macro-level development initiatives in the country. The situation varies across different dimensions: while some aspects show less favorable conditions, such as specific characteristics, others exhibit more positive outcomes, such as the presence of female entrepreneurs or lower divorce rates. A critical developmental challenge in this locality revolves around limited employment opportunities, inadequate skill development among women, and instances of gender-based discrimination. The presence of diverse subcultures within Mohammadshahr complicates the generalization of certain characteristics. While physical infrastructures like schools, health facilities, and hospitals are relatively sufficient, significant challenges arise from the absence of leadership engagement, limited community awareness in utilizing available resources. Consequently, women experience notable deficits in mental and psychological empowerment.

Key themes identified in this study encompass women's agency, social institutions, cultural constraints, and the prevalence of female-headed households. Overall, developmental benchmarks in the region reveal notable complexities in educational outcomes. Despite national efforts to improve women's educational attainment levels, cultural norms often compel families to prematurely end their daughters' education, leading them into early marriages. The analysis, conducted using MaxQDA, reveals that the most critical priorities in the main themes of the interviews related to the social development process are agency, social institutions/cultural constraints, the security, and female heads of households. In the

sub-themes, highlighted issues include problems arising from tradition for female heads of households, the determining role of tradition and religion, preference for male children, marriage status, and divorce status. Considering the overall development trend in Iran, the lower participation of women in social development at both macro and micro levels can be attributed to persistent social traditions. The lack of necessary education and skills results in women being deprived of equal opportunities. Additionally, socialization processes, or gender socialization, exacerbate this issue, leading to greater isolation and marginalization of women. In reality, institutional structures like patriarchy, the preference for male children, the strong influence of tradition, the lack of development institutions, cultural restrictions, and institutionalized gender discrimination are what explain gender inequality and the marginalization of women.

Discussion

Given the social and cultural context of the region, policymaking and planning in social domains necessitate cultural sensitivity and a comprehensive understanding of individuals' social conditions. Fundamental changes must be implemented in socialization processes and the definition of social roles for women at both macro and micro levels. For instance, addressing the issues highlighted in the findings—such as the preference for male children and the constraints imposed by tradition and religion—requires targeted educational and policy interventions. These interventions should aim to equip women with the necessary skills and opportunities, thereby enabling them to participate more fully in social development. Moreover, redefining gender roles through inclusive socialization processes can help mitigate the isolation and marginalization of women, fostering a more equitable and progressive society.

Ethical Considerations

All authors have equally contributed to the conception, development, and writing of this manuscript. The authors declare that there is no conflict of interest.

مقدمه

توسعه متکی به قدرت و مشارکت اعضای جامعه است و با بهبود بخشهای مختلف آن تعریف می‌شود. در بخشهای حاشیه‌ای و روستایی - شهری اقشار و گروهها با وضعیت و جایگاه متفاوت جای می‌گیرند. بدیهی است برای رسیدن به پیشرفتهای معتبر اجتماعی زنان باید فرصتهایی را در اختیار داشته باشند که بتوانند فراتر از نقشهای سنتی به اعمال نفوذ در تصمیم‌گیریهای مهم در جوامع بپردازند؛ بنابراین هیچ کشوری نمی‌تواند بدون توجه به زنان که نیمی از سرمایه‌های انسانی هر جامعه را تشکیل می‌دهند، ادعای توسعه‌یافتگی داشته باشد.

گرچه در سالهای اخیر با دستیابی به برخی از شاخصهای توسعه مانند آموزش که عامل اصلی تحولات اجتماعی و رشد اقتصادی بوده و اهمیت آن برای دستیابی به برابری جنسیتی به‌خوبی مشخص است، ادعاهایی مطرح شده اما ارتقای تحصیلات لزوماً به معنای دستیابی به فرصتهای برابر برای زنان نبوده است (موزر، ۱۹۸۹).

در کشور ایران نیز مانند بسیاری از کشورهای در حال توسعه، زنان در دهه‌های اخیر در بسیاری از عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی حضور مؤثری داشته‌اند؛ اما همچنان در دسترسی به بسیاری از فرصتها به‌ویژه مشارکت در توسعه دارای محدودیتهایی بوده‌اند. درحالی‌که در عرصه‌هایی مانند آموزش، بهداشت و مشارکت اقتصادی و سیاسی تغییراتی ایجاد شده و برای برابری جنسیتی و توانمندسازی زنان پیشرفتهایی رخ داده، نبود توازن در دسترسی به منابع و فرصتها دیده می‌شود (علیپور و همکاران، ۲۰۱۷؛ شیان، ۲۰۰۲).

این منابع و فرصتها در تمام بخشهای جامعه یکسان نیست و شکافهای اساسی در فرصتها و تواناییها بین مردان و زنان وجود دارد؛ به‌گونه‌ای که نرخ باسوادی مردان ۹۱ درصد و نرخ

باسوادی زنان ۸۴.۲ درصد، نرخ اشتغال کل در سال ۱۳۹۸ برای مردان ۶۵.۴ برای زنان ۱۴ درصد است. این وضعیت در روستاها و شهرها نیز بطور یکسان نمود پیدا نکرده است.

به دلیل این تفاوتها ایران از سالهای ۱۳۴۰ و بعد از اصلاحات ارضی شاهد روند رو به افزایش مهاجرت از روستاها به شهرها بوده است. شکل غالب مهاجرت به دلیل شرایط خاص اقتصادی و ضعفهای ناشی از آن به‌گونه‌ای بوده که مهاجران قادر به تأمین مسکن و اشتغال مناسب در شهرهای بزرگ نبوده و به‌اجبار در نقاط شهری کوچک و روستاهای اطراف آنها ساکن شده‌اند؛ در نتیجه آن شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ و روستاها به شهرهای کوچک با هسته روستایی تغییر هویت داده‌اند (قرخلو و همکاران، ۲۰۰۸).

در دهه‌های اخیر، نظریه‌ها و رویکردهای متعددی در زمینه نسبت زنان و توسعه ارائه شده‌اند که هدف آنها توضیح این مسئله بوده است که چرا توسعه، زنان و مردان را به یکسان متأثر نمی‌کند و زنان همچون مردان از منافع توسعه بهره‌مند نمی‌شوند. در این میان، دو ملاحظه اساسی همواره مورد توجه محققان قرار گرفته است: نخست، تأثیر فرایندهای توسعه اقتصادی و اجتماعی بر وضعیت زنان؛ و دوم، نحوه مشارکت زنان در این فرایندها (شیانی و زارع، ۲۰۲۳).

روستاها پدیده‌های نوظهور با توجه به رویکرد «رویارویی» در ایران هستند که به دلیل توسعه نامتوازن و مهاجرت‌های بی‌رویه به کلانشهرها و بی‌توجهی به بخش کشاورزی در کشور به وجود آمدند. شواهد نشان می‌دهد تغییر نقشهای سنتی زنان چه به واسطه تغییر کاربری از روستا به شهر و چه در اثر مهاجرت، تقاضا برای مشارکت زنان را در فرایندهای توسعه افزایش داده است؛ اما نکته مهم آن است که زنان از طرفی با ارزشها و سنتهای روستایی چالش دارند و از طرفی فرایند توسعه نیز زنان ایرانی را گرچه وارد عرصه‌های عمومی کرده و به لحاظ شاخصهای کمی توسعه اجتماعی از وضعیت مطلوبی برخوردار کرده، اما همچنان به لحاظ شاخصهای کیفی وضعیتشان مطلوب نیست.

بنابراین زنان از سویی باید با مشکلات عمده مربوط به زنان در سطح کلان و از دیگر سو با مشکلات ناشی از محل زندگیشان که پیوند تنگاتنگی با برخی ستهای پایدار روستایی دارد، دست و پنجه نرم کنند.

امروزه تمایل متخصصان حوزه توسعه و زنان تمرکز بر شاخصهای کیفی است. طبق مرور مطالعات تجربی، تحقیقات در ایران بیشتر بر روشهای کمی متمرکز بوده است؛ بنابراین توجه به مطالعات کیفی در بافتهای مختلف فرهنگی و اجتماعی روستا شهرها در ایران ضرورت دوچندان دارد. هدف این مطالعه بررسی جامعه‌شناختی جایگاه زنان در توسعه‌یافتگی اجتماعی روستا شهرها (مورد مطالعه محمدشهر کرج) بوده و اینکه چگونه می‌توان تحلیل جامعه‌شناختی از وضعیت کنشگران (زنان) در زمینه توسعه اجتماعی ارائه کرد

پیشینه نظری و تجربی

به‌منظور درک تکامل سیاستهای توسعه، رویکرد تاریخی در مطالعات توسعه و زنان ضروری است. مباحث زنان از سال ۱۹۸۵ با موضوعاتی چون لغو تقسیم جنسیتی کار، حذف تبعیض، کاهش بار مراقبت از کودکان و کار خانگی، برابری سیاسی، انتخاب باروری، خشونت علیه زنان، استعمار جنسی و ازدواج اجباری و معرفی مفهوم روابط جنسیتی توسط مولینکس وارد برنامه‌ریزی جنسیتی شد.

موزر (۱۹۹۳) بر روابط جنسیتی تأکید کرده و معتقد است مبارزات قدرت نقش مهمی در پایان‌دادن به سرکوب زنان دارند. هدف اصلی برنامه‌ریزی جنسیتی رهایی زنان است، به‌طوری‌که توانمندسازی زنان می‌تواند به برابری با مردان منجر شود. موزر نیازی به تغییر در ماهیت جامعه و نقش مردان نمی‌بیند و در جایی که نیاز به مبارزات جنسیتی است، سکوت می‌کند تا از بدنامی این مفهوم دور بماند. وی نیازهای جنسیتی عملی و راهبردی را از هم متمایز می‌کند.

ویرینگا (۱۹۹۴) به این تمایز انتقاد می‌کند و معتقد است که این تئوری غیرقابل تحقق است. او می‌گوید ترس از مفهوم فمینیسم ابزاری برای حفظ سرکوب زنان است و به جای مقاومت در برابر این مفهوم، باید آن را تحلیل کرد و از عبارت برابری اقتصادی-اجتماعی استفاده کرد. وی به مسائل زنان فقیر و موضوعاتی چون تقسیم جنسیتی کار، خانواده، اشتغال، روابط تولید و بازتولیدی، بهداشت و مسکن، روابط جنسی و شکل‌گیری هویت توجه دارد. کیت یانگ^۱ در کتاب خود^۲ نیاز به برنامه‌ریزی جنسیتی برای تقویت مشارکت و توانمندسازی زنان را مطرح می‌کند و جنسیت را به عنوان مجموعه‌ای از رفتارهای اجتماعی تحت حمایت ایدئولوژی تعریف می‌کند. او تقسیم جنسیتی روابط کار را به عنوان عامل پیوند اجتماعی زنان و مردان معرفی کرده و درعین حال آنها را از یکدیگر جدا می‌کند. یانگ توانمندسازی زنان را محدود به افزایش اعتماد به نفس و کارآفرینی می‌داند و برای تبیین سرکوب زنان بر دو رکن زیرساختها تأکید دارد: کنترل تمایلات جنسی زنان و تقسیم کار جنسیتی که مسئولیت‌های سنگین را بر عهده زنان می‌گذارد؛ درحالی‌که نقش اجتماعی آنان نادیده گرفته می‌شود. او به روابط بین زنان و مردان اشاره کرده اما راه‌حلی برای پایان دادن به کنترل مردان بر زنان ارائه نمی‌دهد.

نایلا کبیر (۱۹۹۴) با استناد به مقاله روبین، به ضعف سرمایه‌داری در بیان انواع خشونت علیه زنان در زمانها و مکانهای مختلف اشاره می‌کند و تز مارکسیستها را در مورد تقدم روابط تولید رد می‌کند. کبیر رویکرد روابط جنسیتی را بهترین روش برای مقابله با مسائل زنان و توسعه می‌داند، زیرا این رویکرد علاوه بر تمرکز بر زنان، به این واقعیت اشاره می‌کند که جنسیت تنها رابطه نابرابری نیست. او همچنین از توانمندسازی زنان حمایت می‌کند و بر مسائل اقتصادی خانگی، فقر و سیاستهای جمعیتی تأکید دارد. به‌طور کلی، یانگ، موزر و کبیر

1 Kate Young

2 Planning Development with Women

بر توانمندسازی زنان فقیر تمرکز کرده‌اند.

در ادامه باید توضیح داد مباحث مربوط به حوزه مطالعات توسعه و جنسیت در جهان و ایران بیشتر متمرکز بر «روابط اقتصادی» و فعالیتهای مرتبط با افزایش «رشد اقتصادی» بوده و «نابرابریهای جنسیتی» را به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه عامل مهم عدم توسعه‌یافتگی می‌دانند. در این راستا از آموزش و افزایش تحصیلات به عنوان ابزاری برای توانمندی بیشتر زنان برای مشارکت اقتصادی بهره برده‌اند بر اساس تحقیق دولاروگتی (۱۹۹۹) نابرابری جنسیتی به‌ویژه در حوزه آموزش رشد اقتصادی پایین را برای کشورها به همراه دارد.

به نظر آمبلر و همکاران (۲۰۲۱) هنجارهای جنسیتی در خانواده مانع از واگذاری مالکیت به زنان می‌شوند. خانوارهایی که از نظر اقتصادی-اجتماعی پایین‌تر بودند از انتقال مالکیت به همسرشان امتناع می‌ورزند. همان‌گونه که مورهاوس (۲۰۱۷) بیان کرده «افراد با سطح تحصیلات بالاتر دارای دیدگاههای عادلانه‌تری از نظر جنسیتی هستند؛ یعنی آموزش گسترده می‌تواند به نفع اقتصاد باشد هم برای بهره‌وری آن و هم برای نقش آن در تغییرات اجتماعی و نهادهای در سطح کلان» (بنگرید به شیانلی و زارع، ۲۰۲۳).

سملا و همکاران (۲۰۱۹) نیز بر این امر تأکید داشتند. در ایران بیشتر مطالعات در حوزه «توانمندسازی اقتصادی زنان» بوده است. نکته قابل تأمل تمرکز بر زنان فقیر است که سبب تفاوت اولویتهای توسعه نسبت به گروههای دیگر زنان می‌شود؛ توانمندسازی برای زنان فقیر شامل نیازهای راهبردی مانند تأمل جمعی، تصمیم‌گیری، اعتماد به نفس مثبت، گسترش توانایی تفکر انتقادی نبوده بلکه توانمندسازی را از نظر توسعه رفاه اجتماعی به معنای تأمین نیازهای عملی یعنی داشتن سرپناه، غذا، آموزش، بهداشت، آب سالم، برق و زیرساختهای مناسب، دسترسی به مراکز بهداشتی، مدارس و حمل و نقل در نظر می‌گیرند.

در نتیجه لازم است تا مسائل توسعه و توانمندسازی با لنز جنسیتی دیده شوند تا توانمندی اقتصادی زنان را به تصمیم‌گیری و اشکال خودکنترلی در توانمندسازی پیوند دهد و به زنان

کمک کند تا دستاوردی فراتر از قدرت اقتصادی به دست آورند و به دنبال استراتژی‌هایی باشند که ساختارهای نابرابر را زیر سؤال ببرند.

افزون بر آن، بیشتر مطالعات در حوزه توانمندسازی زنان کمی بوده و درک محدودی از تغییرات در سطح افراد و خانوارها ارائه داده و با تمرکز کمتر بر روابط نابرابر درون خانواده و توجه کمتر به عواملی مانند خشونت خانگی که نمود بارز روابط نابرابر جنسیتی است به محدودیتهای توانایی حرکت آزادانه زنان در حوزه عمومی نپرداخته و مشارکت کامل آنان در جامعه را محدود کرده‌اند. پس در موافقت با نایلا کبیر می‌توان گفت نقش عاملیتی زنان و توانایی آنان به عنوان شهروند برای به چالش کشیدن نابرابریها نادیده گرفته شده است... طبق نظر هاشمی، شولر و رایلی (۱۹۹۶) مداخلات توانمندسازی تغییراتی در تصمیم‌گیری و تحرک درون خانگی در حوزه عمومی به همراه داشته‌اند اما در سطح فردی ماهیت عمدتاً قدرت تصمیم‌گیری مردان در خانه را تأیید می‌کند. میر (۲۰۱۰) نشان داد برای مؤثر بودن جریان جنسیتی باید به واقعیتهای پیچیده زندگی مردم و ارزشهای آنها حساس بود و تغییرات باید بر مبنای جامعه محلی صورت گیرد.

مطالعات در ایران با تاسی از رویکردهای جهانی بر توسعه اقتصادی و رشد اقتصادی بیشتر بر اشتغال و مشارکت سیاسی زنان متمرکز بوده است برخی مطالعات بر عدم دسترسی زنان به منابع اقتصادی تأکید داشته (دیهم و وهابی، ۲۰۰۳) و تحلیل کردند که در برهه زمانی دهه ۱۳۸۰ زنان در مراحل آگاهی و دسترسی فرایند توانمندسازی قرار داشته و تا رسیدن به مرحله مشارکت و کنترل باید بسیاری از موانع برطرف شوند.

در راستای عدم تحقق مشارکت اقتصادی زنان در ایران بسیاری از محققان معتقدند که شاخصهای فرهنگی، تبعیض و تفاوت در فرآیند اجتماعی‌شدن زنان و مردان و عدم آموزشهای لازم برای مشارکت از مهم‌ترین علل عدم تحقق مشارکت اقتصادی زنان است (صفایی‌پور و زادولی خواجه، ۲۰۱۶).

شادی طلب (۲۰۰۳) و اعظم آزاده و مشتاقیان (۲۰۱۶) توضیح می‌دهند که زنان در ایران جامعه‌پذیری اقتصادی ندارند و این موضوع در روند مشارکت آنان در توسعه کشور اثرگذار است و آنان را به شهروندانی منفعل مبدل می‌کند.

پیشگاهی فرد (۲۰۰۹) در بررسی مشارکت زنان در تشکلهای سیاسی، غلبه فرهنگ مردسالار در ایران را مهم‌ترین علت عدم مشارکت زنان در فرایندهای مربوط به توسعه می‌داند. با وجود ارزیابی میزان مشارکت سیاسی بالای زنان در ایران با نگاه به آمارها می‌توان دریافت که مشارکت صرفاً در سطح رأی‌دادن بوده و با واکاوی دقیق‌تر آمار مربوط به مشارکت زنان تفاوت‌های فاحش در اشغال کرسیهای مدیریتی توسط زنان قابل مشاهده است از نظر بسیاری از محققان با تأکید بر نقش آموزش بر توسعه‌یافتگی بهترین راه دستیابی به برابری جنسیتی افزایش سطح تحصیلات زنان است، اما در ایران به‌رغم بالا بودن شاخص آموزش و تحصیلات در توسعه انسانی در عمل افزایش تحصیلات منجر به بهره‌وری نیروی کار و استفاده از زنان برای توسعه نشده و نرخ مشارکت زنان در بازار کار بسیار پایین است (علاءالدینی و رضوی، ۲۰۰۴).

حتی برخی تحصیلات زنان در ایران را تجملی دانسته که در مشارکت و توسعه اقتصادی نقشی ندارد و زنان تحصیل کرده با نگاه سنتی نسبت به کار زنان در جامعه روبرو هستند (نصیری، ۲۰۰۵).

مطابق تحقیق خالقی‌پناه و همکاران (۲۰۱۸) با غلبه روشهای کمی در مطالعات مربوط به توسعه و زنان در ایران روابط اجتماعی و نابرابر در جامعه نادیده باقی مانده است؛ همچنین در مطالعات ایران، زنان بیش از آنکه در متن ساختارهای اجتماعی و فرهنگی موردبررسی قرار گیرند به‌مثابه گروهی انتزاعی و همگن موردتوجه قرار گرفته و در مباحث توسعه به‌گونه‌ای فردی مسائلشان بازگو شده است. بنابراین ضرورت مطالعات کیفی و عمیق در زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی برجسته می‌شود.

پژوهش شالچی و قلی‌زاده (۲۰۱۸) در حاشیه‌های شهر تهران نشان می‌دهد مسائل زنان و به‌ویژه مشکلات و محدودیتهای آنان در رابطه با مشارکت در فرایند توسعه بایستی از زبان خود کنشگران بازگو شود تا از آن برای سیاستگذاریهای بهتر در زمینه توسعه بهره‌برداری شود. نتایج تحقیقات دیگر بنگرید به اکرم (۲۰۰۲)، کتابی و همکاران (۲۰۰۳)، ساعی و همکاران (۲۰۰۹)، خانی (۲۰۱۰)، پیرحسین‌لو (۲۰۱۵)، پناهی و همکاران (۲۰۱۶)، حیدری (۲۰۱۸) و در نهایت به قول باستانی و خسروی دهقی (۲۰۱۹) نشان می‌دهد عدم ارائه تعریفی جامع و مورد توافق از برابری جنسیتی، سیاست‌زدگی، حکومت‌زدگی، شکاف بین نهادهای دانشگاهی و اجرایی، توسعه نامتوازن، ضعف در برنامه‌نویسی و ضعف در داده‌ها و آمار، بی‌توجهی به اولویتهای محلی موانع و چالشهای سیاست‌گذاری بر مبنای عدالت جنسیتی و توسعه زنان هستند.

روش

این پژوهش از نوع کیفی است. روش تفسیری و طبیعت‌گرایانه‌ای که دربردارنده هر نوع پژوهشی مرتبط با زندگی اشخاص، تجربه‌های زندگی، رفتارها، هیجانها، احساسها و نیز کارهای سازمانی، جنبشهای اجتماعی، پدیده‌های اجتماعی و تعاملات میان ملتها (کرین و استراوس، ۲۰۱۲) و توصیف غیر کمی از موقعیتهای، حوادث و گروههای اجتماعی است. ماکسول^۱ (۲۰۰۹) در توضیح روش کیفی آن را مدلی تعاملی^۲ معرفی می‌کند. در این معنا که در یک مطالعه اجزا و مؤلفه‌ها بر یکدیگر اثرگذار هستند و هیچ نظم خاصی بر آن حاکم نیست. در مورد انتخاب نمونه شاید بتوان این مکان (محمد شهر) را به عنوان نقطه‌ای تاریخی در فرایند توسعه ایران در نظر گرفت و با شبیه‌سازی وضعیت این مکان، تصویری از وضعیت زنان در توسعه‌یافتگی و نحوه تأثیرپذیری آنان از فرایند توسعه ارائه کرد.

1 Maxwell

2 interactive model

مشارکت‌کنندگان شامل ۳۲ زن ساکن در این منطقه بودند که به‌صورت هدفمند برای مصاحبه نیمه‌ساختاریافته انتخاب شدند. همچنین، سه مصاحبه گروهی با گروه‌های ۵، ۸ و ۱۶ نفره انجام گرفت. اطلاعات از طریق مصاحبه‌های فردی، گروهی و مشاهده گردآوری شد و تحلیل داده‌ها با روش کدگذاری در سه مرحله: باز، محوری و انتخابی انجام شد. در تحلیل نهایی، از رویکرد تماتیک و تحلیل محتوای کیفی بهره گرفته شد. مضامین هم با تکیه بر داده‌ها و هم با ارجاع به مفاهیم نظری و شاخصهای توسعه زنان استخراج شدند. برای اعتبارسنجی، از معیارهای گوبا و لنکلن (۱۹۸۵) استفاده شد و یافته‌ها توسط پژوهشگران و اساتید روش‌شناسی بازبینی شدند. گستره سنی مشارکت‌کنندگان ۲۶ تا ۸۰ سال و سطح تحصیلات آنان از بی‌سواد تا فوق‌لیسانس متغیر بود. برخی بومی و بیشتر آنان ساکن محله‌های مختلف محمدشهر با اصالت‌هایی از شهرهای گوناگون ایران بودند. تنوع شغلی آنان شامل خانه‌داری، دانشجویی، آرایشگری، معلمی، کارگری، کارآفرینی و مدیریت آموزشگاه بود و اغلب بین یک تا سه فرزند داشتند.

یافته‌ها

مطابق با مصاحبه‌ها و مشاهدات میدانی می‌توان زنان ساکن در محمدشهر کرج را به چهار دسته طبقه‌بندی کرد:

۱) زنان مهاجر یا سنتی که لایه پهن و اکثریت منطقه را تشکیل می‌دهند، از روستاهای مختلف محروم‌ترین و سنتی‌ترین مناطق ایران مهاجرت کرده‌اند؛ فاقد تحصیلات و یا تحصیلات پایینی داشته و معمولاً خانه‌دار هستند؛ بسیار پایبند سنت‌های شهر یا روستای مبدأ خود بوده و معمولاً با بومیان در تضاد بوده به‌گونه‌ای که بومیان خود را دارای فرهنگ برتر و آنان را دارای سطح فرهنگی پایین می‌دانستند.

۲) زنان کارمند ساکن در شهرک‌ها که معمولاً از شهرهای بزرگ مانند تهران و یا کرج به

آنجا مهاجرت کرده و خود را متعلق به منطقه ندانسته و احساس تعلق به محمدرشهر ندارند و معمولاً هم طبقه اجتماعی یکدستی را تشکیل می‌دهند.

۳) زنان بومی یا شهری دارای فعالیت مدنی که «فعال اجتماعی» محسوب می‌شوند و اغلب خود را به عنوان کارآفرین معرفی می‌کنند. همچنین «زنان مطلع» که معمولاً از شهرهای بزرگ به آنجا مهاجرت کرده و به دلایل ازدواج و یا موقعیت کاریشان مجبور شدند در آنجا ساکن شوند، در برخی موارد این زنان با دغدغه‌های اجتماعی وارد منطقه شده و شروع به فعالیتهای فرهنگی کردند.

۴) زنان سرپرست خانوار؛ زنانی که در این منطقه به دلایل طلاق، اعتیاد همسر و یا موفقیت‌های اقتصادی در شغل رو به افزایش است. به نقل از زنان محلی تعدادی از زنان به دلیل دستیابی به موقعیت اقتصادی بهتر از شوهرانشان و سنت مقایسه یا تقلید (عامل روانی) برای زندگی بهتر درخواست طلاق کردند و سبب افزایش این «مسئله اجتماعی» شدند. در ادامه یافته‌های حاصل از مصاحبه‌ها و مهم‌ترین مقوله‌ها و تمهای مستخرج از آن توضیح داده می‌شوند (جدول شماره ۱).

جدول ۱ مضمونهای اصلی و فرعی

مضمین اصلی	مضمین فرعی	
عاملیت نهادهای اجتماعی / محدودیت‌های فرهنگی	وضعیت ازدواج	جایگاه زنان در فرایند توسعه یافتگی اجتماعی
	نقش پدر	
	جامعه‌پذیری جنسیتی	
	قشربندی جنسیتی	
	ترجیح فرزند پسر	
زنان سرپرست خانوار	نقش تعیین‌کننده سنت / مشکلات ناشی از سنت / مشکلات اقتصادی	

عاملیت

وضعیت ازدواج

وضعیت ازدواج در این منطقه نشان‌دهنده «الگوهای ازدواج متفاوت» است که از ازدواج در سنین پایین تا همسریابی آنلاین و از طریق شبکه‌های اجتماعی متغیر است. در بافت سنتی، به دلیل مهاجرت‌های گسترده از نقاط مختلف ایران، اکثر ازدواج‌ها در سنین دوازده یا سیزده سالگی اتفاق می‌افتد. خانواده‌ها به دلایل مختلف از جمله شرایط خانوادگی نامناسب (حضور ناپدری، پدر بیمار، بیکاری، اعتیاد و شرایط بد اقتصادی) و فشارهای فرهنگی، بر ازدواج زودهنگام دختران تأکید دارند.

در این شرایط، ازدواج نوعی «فضیلت» یا «امتیاز» محسوب می‌شود تا دختران از آسیب‌های اجتماعی در امان بمانند یا از انگ «ترشیدگی» در سنین بالاتر رها شوند. بنابراین، خانواده‌ها با تأکید بر سنت‌ها و رسیدن دختر به سن خاص، اصرار به ازدواج و ترک تحصیل دخترانشان دارند؛ درحالی‌که پس از ازدواج، شرایط ادامه تحصیل به دلیل محدودیت‌ها و مسئولیت‌های همسر وجود ندارد.

در این ازدواج‌ها، بیشتر به آمادگی فیزیکی توجه می‌شود و گاهی مشکلات اقتصادی نیز در نظر گرفته می‌شود. همچنین، گاهی ازدواج‌های زودهنگام به دلیل هیجانات و عشق‌های دوره نوجوانی، تغییرات نسلی و عدم آگاهی و مدیریت والدین رخ می‌دهد. از دیگر عوامل ازدواج زودهنگام دختران، تأثیرات کرونا و دسترسی بدون کنترل نوجوانان به شبکه‌های اجتماعی است

«ازدواج من سنتی بوده به هم معرفی شده خیلی به هم میگفتن دیر شده چون تو

فامیلم دخترا خیلی زود ازدواج میکنن، خیلی بهم استرس وارد میکردن. تو فامیل

یه دونه من بودم که دیر ازدواج کردم، خیلی استرس بهم وارد کردند.» (مصاحبه

شماره ۳: ۳۲ ساله)

«دختره من داشت شوونزده سالو رد می‌کرد، اونوقت اگر سنش بالاتر میرفت دیگه کسی نمیومد سراغش و بهش میگفتن ترشیده. به سری باید ازدواج کنن زود طبق رسوم تا انگ ترشیدگی نخورن.» (مصاحبه شماره ۱: ۴۲ ساله)

نقش پدر

از نشانه‌های جامعه مردسالار قدرت مردان در تصمیم‌گیریهای مربوط به خانواده، زنان خانواده، وجود انواع خشونت‌ها، عدم دسترسی به منابع و داشتن حق مالکیت است. از نکات مهم روایت‌های زنان منطقه نقش پررنگ پدر در موفقیت و عدم موفقیت دختران است. با حاکمیت روابط جنسیتی سلسله مراتبی ابتدا پدر و در مرحله بعد برادر نقش مهمی در تصمیم‌گیریها به‌ویژه در مورد دختران دارند؛ بنابراین دسترسی زنان به منابع به‌ویژه در حوزه آموزش و ازدواج به مردان خانواده وابسته است.

زنان موفق، موفقیت خود را به پدرشان نسبت داده و در صحبت‌های تقریباً تمام زنان بر نقش پدر تأکید شده است. در حوزه تصمیم‌گیری نیز اگرچه بسیاری از زنان بر تصمیم‌گیریهای جمعی اذعان داشتند ولی در نهایت مرد خانواده نقش تعیین‌کننده داشت. در خصوص مالکیت زنان در منطقه هیچ مالکیتی به نام زنان ثبت نشده و متداول نبوده و در موارد محدود هم فشار اجتماعی و ممانعت مردان دیگر وجود داشته است. حتی گاهی نحوه رفتار با زنان تحقیرآمیز و توأم با خشونت بوده که ناشی از مردسالاری و دسترسی به منابع مختلف اجتماعی، سیاسی، اقتصادی در جامعه است.

«پدر پدر خیلی شرطه ... پدر حرف اولو میزنه...» (مصاحبه شماره ۱۷: جمعی)

«البته من همه موفقیت‌مو در درجه اول مدیون پدرم هستم که در پنج‌سالگی منو فرستاد مدرسه» (مصاحبه شماره ۱۲: ۸۰ ساله).

«شغل پدرم خیلی تأثیر داره پدر من شغلشو که عوض کرد تو محیط بازتری رفت خیلی تأثیر گذاشت حالا شایدم من فکر می‌کنم آخه پدر من یه حالتی داشت دیپلم بگیری بعد از اون کاملاً شما رو آزاد میداشت» (مصاحبه شماره ۲: ۴۱ ساله).

نهادهای اجتماعی

جامعه‌پذیری جنسیتی

در نظریه‌های بیولوژیکی، یادگیری شناختی، رشد شناختی، یادگیری اجتماعی و روانشناسی بر تعاملات افراد در گروه‌های همسالان و در دیدگاه‌های جدید بر «دوره زندگی»^۱ افراد از دوران کودکی تا بزرگسالی بر جامعه‌پذیری جنسیتی تأکید شده است (استوکار، ۲۰۱۶).

در این منطقه در تربیت فرزندان، جامعه‌پذیری و دادن نقش‌های جنسیتی به دختران از دوران کودکی آغاز شده و دختران از کودکی با نقش‌های خود آشنا و به دلیل سنتها و یا ناآگاهی از چگونگی رفتار مجبور به تقبل وظایف مادری و خانه‌داری شده‌اند. متأسفانه عدم حضور نهادهای آموزشی و در صورت وجود نهادها، مقاومت برای مراجعه ابعاد مسئله را تشدید کرده است.

بسیاری از خانواده‌ها امکانات بیشتری در اختیار فرزندان پسر قرار داده و دختران را تنها برای ازدواج و مادرشدن آماده می‌کنند. از پیامدهای مهم جامعه‌پذیری جنسیتی، عدم جامعه‌پذیری اقتصادی برای زنان است؛ چراکه زنان نقش‌های خود را فقط در خانه و به عنوان مادر متصور می‌شوند و تنها به نیازهای عملی خود فکر کرده و نیازهای راهبردی برایشان شکل نمی‌گیرد.

1. Life course

ازدواج در سنین پایین و بدون آموزش مهارت‌های کافی احتمال طلاق را افزایش و تعداد زنان سرپرست خانوار را بیشتر کرده است. زنان مستعد فقر که از آنان به عنوان «فقرترین فقرا» یاد می‌شود.

«بینید من تو خانواده خودم کالا از بچگی خیلی سخت‌گیری نبوده ولی به سری ناآگاهی بوده که خب اون آسیب میزنه قطعاً. نمی دونم پدر و مادرم اون‌جور که باید وقت بگذارن نداشتن یا ما رو تو یک سری اهداف هدایت کنن...» (مصاحبه شماره ۱۵: ۲۶ ساله).

«وقتی این خانواده‌ها همه‌اش می‌گن ازدواج ازدواج خب این بچه داره خودشو برای ازدواج مهیا می‌کنه دیگه تو مغزش تو ذهنش میره. این حرفها تأثیر داره به راهنمایی که میرسه ازدواج می‌کنه... ولی من مادر بزرگم کسی بود که می‌گفت خودش شاغل بوده ... می‌گفت به جوری درس بخونید که کار کنید. وقتی به خانم کار می‌کنه چند تا پله از خانمی که نشسته خونه بالاتره از نظر فکری از نظر مستقل بودن از نظر اینکه خانواده همسر داره احترام و عزت داره» (مصاحبه شماره ۲: ۴۱ ساله).

قشربندی جنسیتی

قشربندی جنسیتی بر چهار حوزه قدرت یا دسترسی به منابع استوار است: سیاسی، قهری، اقتصادی و ایدئولوژیک. قدرت اقتصادی به کنترل منابع و درآمد ناشی از کار مرتبط است؛ هرچه زنان منابع اقتصادی بیشتری کنترل کنند، سطح قشربندی جنسیتی در آن جامعه پایین‌تر است. با این حال، قدرت اقتصادی بدون در نظر گرفتن ابعاد سیاسی، قهری و ایدئولوژیک قابل تحلیل نیست (کالینز و همکاران، ۱۹۹۳).

نابرابریهای جنسیتی در منطقه به این صورت است که زنان به دلیل تحصیلات کمتر، دسترسی کمتری به مشاغل رسمی و حرفه‌ای دارند و حتی زنان تحصیل کرده نیز با مشکلات بیکاری و موانع فرهنگی روبه‌رو هستند. در زمینه مشارکت سیاسی، در ابتدا زنان نقشی مؤثر در شوراهای شهر داشتند، اما در دوره‌های اخیر با حذف زنان از شوراها، دسترسی به منابع سیاسی و مشارکت محدود شد. در فعالیتهای اجتماعی، مانند بسیج منطقه و فرهنگسراها، نیز مشکلات مشابهی وجود دارد و عدم اطلاع‌رسانی مناسب موجب کاهش دسترسی به منابع در این حوزه شده است.

در بعد ایدئولوژیک، منطقه همچنان پدرسالار است و پدر نقش مهمی در دسترسی دختران به منابع، از جمله تحصیلات و اشتغال دارد. همچنین تبعیضهایی میان دختران و پسران در دسترسی به منابع وجود دارد که منجر به نابرابری و عدم توانمندسازی زنان می‌شود. طبقه اجتماعی زنان نیز تأثیرگذار است و تفاوت در دسترسی به منابع در میان طبقه سستی بیشتر است. قوانین و سنتها به نهادهای تبیض علیه زنان کمک می‌کنند و این تبعیضها در زمینه‌هایی مانند بهداشت، آموزش، اشتغال و مالکیت مشهود است.

«صد درصد اگر جنسیت متفاوتی داشتم موفق‌تر بودم» (مصاحبه شماره ۱: ۴۲ ساله)

«اجازه نمیدن به خانم کار کنه علی‌الخصوص اینجا که به حالت قومیتی داره، منطقه کوچیکی هستش که به خانمها اجازه کار نمیدن حتی اجازه نمیدن بخوان مسائل خود خانمها رو حل کنند...» (مصاحبه شماره ۲۱: ۵۱ ساله)

«تلاش کردیم مجمع بانوان تشکیل بدیم کلاً برای خانمهای بدسرپرست، بی‌سرپرست و خانمهای بی‌ضاعت... متأسفانه این کار رو انجام ندادن...» (مصاحبه شماره ۲۳: جمعی)

ترجیح فرزند پسر

از مؤلفه‌های مهم توانمندسازی جنسیتی و کاهش نابرابریهای جنسیتی ارزش قائل شدن برای فرزندآوری پسر است. در میان طبقه سنتی و مهاجر و بومیان منطقه به دلیل داشتن پیشینه کشاورزی فرزند پسر دارای مزیت و برتری است و پسران از امتیازات بیشتری نسبت به دختران برخوردار هستند. حتی گاه فرزندآوری دختر منجر به خشونت علیه مادر (همسر) می‌شود. حتی در میان افراد تحصیل کرده داشتن پسر نداشتن دغدغه و کمبود تلقی می‌شود.

«پسر نداشته باشیم به درد نمی‌خوره زندگی، خانومه مورد آزار قرار گرفته که چرا فرزند پسر نداری...» (مصاحبه شماره ۲۰: ۴۳ ساله)

«اینجا هنوز ترجیح با داشتن پسر هست ... چرا نسبت به قبل که با پسر خیلی خوشحال میشدن ولی اگر دختر بشه خیلی ناراحت نمیشن ولی خب دوست دارن اگر دختر شد به پسر میارن... میگوین که ما اهمیت نمیدین ولی تو رفتارشون این طور نیست...» (مصاحبه شماره ۲: ۴۱ ساله).

«هشتا دختر میاوردن به دونه پسر... پسر خیلی مهم بود براشون... من خودم سه تا دختر داشتیم. شوهرم خیلی آدم با فرهنگی بود. اینطوری نبود که چیزی بگه ولی این خانمها که میومدن آرایشگاه خیلی میگفتن ایشالا خدا چراغ خونتو روشن کنه... منو تحت فشار میذاشتن چون سه تا دختر داشتیم...» (مصاحبه شماره ۱: ۶۱ ساله).

نقش تعیین کننده سنت

گرچه در کشورهای در حال توسعه اعتقادات شدید دینی با سلسله مراتب جنسیتی و محدودیت نقش زنان در عرصه عمومی مرتبط است اما از نقاط قوت منطقه داشتن سبکه

مذهبی قوی به‌ویژه در میان بانوان است که منجر به شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و انواع حمایتها برای افراد و زنان شده است... به عبارتی نقش پررنگ و مثبت سنتها و مذهب، پابندی به ارزشها و برگزاری مراسمهای مذهبی در تعیین کنشهای اجتماعی نظیر ازدواج، طلاق و یا تحصیلات قابل تأمل است.

«چون ببینید رنگ و لعاب دینه سبقه مذهبی و اینا تنها چیزایی هستن که مردم منطقه رو دور هم جمع میکنن... اینجا اتفاقات خیلی پررنگه تو منطقه محمدشهر... مثلاً میلیونها میلیون هزینه میشه برای داربست و اتفاقات محرم و صفر هزینه میشه... بیش از تصور پتانسیل اقتصادی منطقه... این خیلی جالبه... بسیار جالبه برای من...» (مصاحبه شماره ۱۳: ۴۲ ساله).

«خیلی سخته خانمها رو متقاعد کرد تو بخش سنتی... این قدری که بخش فرهنگی و دینی خودش جا داره بین مردم و مسیر و هدف خودش داره... وقتی کسی مثل من راهنمایی میکنه گارد میگیرن، بدشون میاد...» (مصاحبه شماره ۱۸: ۴۳ ساله)

«اینجا هنوز اون بافت سنتی و مذهبی رو داره هنوز برای خود ما هم کسی که حجاب داره مقبول تره...» (مصاحبه شماره ۲: ۴۱ ساله).

«محرم و صفر که می‌شد اوج بیکاری ما بود. بعد که به خانمها می‌گفتیم چرا نمایا می‌گفت من یه سری تو محرم و صفر اومدم پسرم تصادف کرد... تو محرم و صفر اونجا آرایشگرها بیکار هستن...» (مصاحبه شماره ۱: ۴۲ ساله).

زنان سرپرست خانوار

مشکلات ناشی از سنت / مشکلات اقتصادی

به تعبیر چنت (۲۰۱۱) زنان سرپرست خانوار یکی از گروه‌های کلیدی در فرآیند توسعه شهری در کشورهای درحال توسعه‌اند. افزایش شمار این زنان، به‌ویژه در مناطقی مانند محمدر، اغلب ناشی از بیکاری یا اعتیاد همسر، طلاق و یا تلاش زنان برای استقلال اقتصادی است. با این حال، بسیاری از آنان به دلیل ازدواج زودهنگام، فقدان تحصیلات و مهارت‌های لازم، با چالش‌هایی همچون فقر، تبعیض و خشونت مواجه‌اند. مطالعات پیشین (شیانی و زارع، ۲۰۲۳) نشان داده‌اند که مشکلات اقتصادی، اشتغال، ضعف در شبکه‌های حمایتی و سلامت روان از مسائل اصلی این گروه‌اند.

با این حال، یافته‌های میدانی نشان می‌دهد که آزارهای جنسیتی و پیشنهادهای خارج از عرف، بیش از فقر مالی، دغدغه این زنان در محمدر است. ضعف جایگاه اقتصادی، قدرت چانه‌زنی آنان را کاهش داده و به تجربه «فقر زنانه» منجر شده است. نایلا کبیر (۱۹۸۹، ۲۰۱۵) با تمایز بین فقر به مثابه حالت و فقر به مثابه فرایند، تأکید دارد که زنان و مردان مسیرهای متفاوتی را در تجربه فقر طی می‌کنند. برای زنان سرپرست خانوار، این فقر با نابرابریهای آموزشی، شغلی و جنسیتی گره خورده است. نبود حمایت‌های نهادی، تسلط مردان بر منابع و آزارهای شغلی، آنان را به حاشیه می‌برد؛ درعین حال، برخی زنان با ایجاد فضاهای کاری زنانه، به عاملیت در برابر این نابرابریها دست زده‌اند.

«هی سؤال می‌پرسن چند تا بچه‌داری مگه شوهرت خرج نمیده خب مجبور میشی حقیقت رو بگی دیگه، من شوهر ندارم، اونا هم منتظرن همینو بشنون، وقتی میفهمن شوهر ناداری مطلقه‌ای خب دیگه... حالا با من رفیق میشی میتونی به من زنگ بزنی باهم بریم بیرون، فهمیدی این مشکلات هست، میان ازت می‌پرسن

هرچقدر میخوای قایم کنی یا توضیح ندی، ولی خب یه جوری ایجاب میکنه که
بگی من طبق این شرایط اودم سرکار، خب ببخشید وقتی باهاشون کنار نیای
خیلی راحت کنارت میزارن...» (مصاحبه شماره ۲۲: ۴۳ ساله)

«ما می‌ترسیم خانمهای بدسرپرست و یا بی‌سرپرست را جایی معرفی کنیم
برایشان مشکلات زیادی پیش میاد...» (مصاحبه شماره ۲۰: ۴۳ ساله)

بحث

طبق یافته‌های حاصل از مصاحبه‌ها وضعیت زنان ساکن روستا شهر محمدشهر تحت تأثیر فرایند کلان توسعه برای زنان در ایران است. در برخی ویژگی‌ها شرایط نامطلوبتر و در برخی دیگر مانند حضور زنان کارآفرین و یا طلاق وضعیت بهتر است. مهم‌ترین مسئله توسعه‌ای در این منطقه فرصتهای کم اشتغال، عدم مهارت زنان و تبعیضهای ناشی از جنسیت است. از آنجاکه افراد با خرده فرهنگهای متفاوت در این شهر اسکان دارند تعمیم برخی ویژگی‌ها دشوار است. زیرساختهای کالبدی و فیزیکی مانند مدارس و خانه‌های بهداشت و یا بیمارستانها وضعیت نسبتاً مطلوبی دارند اما موضوع عدم حضور متولیان و عدم فعالیت آنها و مهم‌تر عدم آگاهی افراد در استفاده از امکانات و عدم مطالبه‌گری است؛ به بیانی دیگر توانمندسازی ذهنی و روان‌شناختی برای زنان مطلقه وجود ندارد.

مضمونهای اصلی شناسایی‌شده در پژوهش: عاملیت، نهادهای اجتماعی/محدودیت‌های فرهنگی، زنان سرپرست خانوار است. وضعیت شاخصهای توسعه در این منطقه نیز به این شرح است؛ علیرغم آمار بالای کشور در افزایش سطح تحصیلات زنان، در بیشتر خانواده‌ها تحت تأثیر فرهنگ و سنت دختران مجبور به ترک تحصیل و ازدواج در سنین پایین می‌شوند همان‌گونه که چنت (۲۰۱۳) توضیح می‌دهد در کشورهای در حال توسعه احتمال فرستادن

فرزندان دختر به مدرسه کمتر است. در برخی فرهنگها، آموزش دختران هدر دادن منابع خانواده بشمار می‌رود. چراکه دختران بعد از ازدواج به خانواده شوهرشان ملحق می‌شوند و نقش حمایتی برای خانواده خود ندارند.

نکته مهم دیگر جامعه‌پذیری جنسیتی است؛ بدین معنا که از سنین پایین دختران برای تقبل وظایف خانه‌داری و امور مربوطه تربیت می‌شوند. زنان به‌ویژه زنان سرپرست خانوار که تعداد آنها در منطقه رو به افزایش است از قدرت مذاکره و چانه‌زنی پایینی برخوردارند. این زنان معمولاً به دلایل ازدواجهای زود هنگام، نداشتن تحصیلات و مهارت از دسترسی به بسیاری از منابع محروم بوده و در عین حال در معرض انواع خشونت‌های ناشی از جامعه مردسالار قرار دارند.

برخی از زنان نه تنها از دسترسی به منابع توسعه اجتماعی مانند تحصیلات و بهداشت محروم هستند. بلکه در شاخصهای کیفی مربوط به توانمندسازی جنسیتی مانند احساس امنیت، رهایی از انواع خشونت‌ها و داشتن عاملیت نیز وضعیت نامطلوبی دارند. با توجه به روند کلی توسعه در ایران می‌توان مشارکت کمتر زنان در توسعه اجتماعی را چه در سطح کلان و چه در سطح خرد نتیجه سنت‌های اجتماعی دانست که هنوز نقش چشمگیری در کشور دارند.

فقدان آموزش و مهارت‌های لازم موجب می‌شود تا زنان از دسترسی به فرصت‌های برابر محروم شده و در این راستا فرایندهای اجتماعی شدن و یا به عبارتی جامعه‌پذیری جنسیتی نیز به این امر کمک کرده و منجر به انزوا و گوشه‌نشینی بیشتر زنان می‌شود. از طرفی پدیده شهری شدن ناشی از تراکم جمعیت سبب شکل‌گیری برخی پدیده‌های جدید مانند زنان سرپرست خانوار شده و با وجود مذموم بودن طلاق در سنت و بسیاری از قومیت‌ها به مهم‌ترین عامل رشد زنان سرپرست تبدیل شده است.

شرایط حاکم بر منطقه زمینه را برای فقر فزاینده زنان فراهم آورده و طبق اظهارات چنت

و کبیر زنان از مسائل مرتبط با اشتغال و اقتصاد رنج می‌برند و از دسترسی به «کار مناسب» بنا به دلایل مربوط به تحصیلات و مهارتها بازمی‌مانند؛ بنابراین سیاستگذاریها و برنامه‌ریزیها در کشور بایستی مبتنی بر پژوهشهای کیفی عمیق در مسائل زنان باشد که توسط زنان مطرح، شناسایی و تحلیل شود. این مطالعات بایستی گروههای اجتماعی مختلف زنان تحصیل کرده، زنان سرپرست خانوار، زنان روستایی، زنان روستا شهرها و... را مورد توجه قرار دهد.

در پایان، با توجه به بافت اجتماعی و فرهنگی خاص مناطق شهر روستا در ایران پیشنهاد می‌شود که مطالعات کیفی و به‌ویژه مردم‌نگاری رواج بیشتری یابند تا بتوان در راستای توسعه و سیاستگذاریهای بهتر گام برداشت. نکته دیگر بر اساس مشاهدات، ظهور برخی از آسیبهای جدید بوده که لزوم مطالعه را برای پیشگیری از تشدید دوچندان می‌کند. همچنین با توجه به تقابلات نسلی مطالعات در این حوزه و توجه بیشتر به نظرات نسل جدید از سویی دیگر مهاجرپذیر بودن منطقه مطالعات مربوط به مهاجران و خرده‌فرهنگهای مربوط پیشنهاد می‌شود.

منابع:

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

- Alaedini P, razavi M. (2004). Women's Participation and Employment in Iran: A Critical Examination. *refahj*. 3(12), 131-156. (in Persian)
- Alipoor, P., Zahedi, M. J., Maleki, A., & Javadi Yeganeh, M. R. (2017). Discourse Analysis of Gender Equality in the Sixth 5-years Plan for Economic, Cultural and Social Development of Islamic Republic of Iran. *Quarterly of Social Studies and Research in Iran*, 6(2), 203-229. doi: 10.22059/jisr.2017.233842.527 (in Persian)
- Azam Azadeh M, Moshtaghian M. (2016). Obstacles of Female Participation in Social Development. *Social Problems of Iran*. 7(1), 31-55. doi:10.18869/acadpub.jspi.7.1.31 (in Persian)
- Braun, V., & Clarke, V. (2016). (Mis)conceptualizing themes, thematic analysis, and other problems with Fugard and Potts' (2015) sample-size tool for thematic analysis. *International Journal of Social Research Methodology*, 19(6), 739-743. <https://doi.org/10.1080/13645579.2016.1195588>
- Collins, R., Chafetz, J. S., Blumberg, R. L., Coltrane, S., & Turner, J. H. (1993). Toward an Integrated Theory of Gender Stratification. *Sociological Perspectives*, 36(3), 185-216. <https://doi.org/10.2307/1389242> (Original work published 1993)
- Corbin, J., & Strauss, A. (2012). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (E. Afshar, Trans.). Tehran: Ney Publishing.
- Dadour Khani, F., Darban Astaneh, A., Najarzadeh, M., Torabi, Z. B., & Hajeri, B. (2018). Spatial analysis of factors affecting the spatial coefficient of rural women's employment in the service sector in Iran. *Journal of Regional Planning*, 8(32), 1-10. (in Persian)
- Dahim, H., & Vahabi, M. (2003). Women's access to credits in the banking system. *Women in Development and Politics (Women's Research)*, 1(7), 61-87. (in Persian)
- Ghaffari, G., & Yousefi, N. (2018). Unequal Opportunities and Women's Economic Participation. *Iranian Journal of Sociology*, 19(2), 67-98. SID. Retrieved from <https://sid.ir/paper/67505/fa> (in Persian)
- Heydari, F. (2018). The role and participation of women in sustainable development. *Human Rights Research Journal*, (11), Spring 2018. (in Persian)
- Kabeer, Naila (1999) Resources, Agency, Achievements: Reflec-

tions on the Measurement of Women's Empowerment, *Development and Change*; Vol. 30, P: 435-464

- Kabeer, Naila (2016) Economic pathways to women's empowerment and active citizenship: what does the evidence from Bangladesh tell us? *The Journal of Development Studies*, DOI: 10.1080/00220388.2016.1205730, To link to this article: <http://dx.doi.org/10.1080/00220388.2016.1205730>

- Khaani, F. (2010). Analytical framework in gender inequality studies globally. *Women in Development and Politics (Women's Research)*, 8(3 (Issue 30)), 7-30. SID. <https://sid.ir/paper/55517/fa>(in Persian)

- Khalegh Panah, K., Kazemi, A., & Jalvand, A. (2018). Studies on women's and gender human development: Synthesis of women's human development studies, *welfare planning and social development*, 9(34), 137-166. (in Persian)

- Khani, F., & Ahmadi, M. (2009). Explaining Factors Affecting Women's Participation in Socio-Economic Decision-Making in Rural Areas (Case Study: Rural Areas of Chir-Yamchi, Zanjan County). *Women in Development & Politics (Women's Studies)*, 7(4), 95-113. SID. Retrieved from <https://sid.ir/paper/55537/fa>(in Persian)

- Koolae, E., & Hafezian, M. (2006). The Role of Women in the Development of Islamic Countries. *Women in Development & Politics (Women's Studies)*, 4(1-2), 33-60. SID. Retrieved from <https://sid.ir/paper/55555/fa>(in Persian)

- Maxwell, J. A. (2009) *Designing a qualitative study, In the SAGE handbook of applied social research methods* (pp. 214-253). SAGE Publications, Inc., <https://www.doi.org/10.4135/9781483348858>

- Mirevasi Nik, S. (2015). Human development and gender justice in Amartya Sen's capability approach. *Interdisciplinary Studies in Humanities*, 7(4 (Issue 28)), 47-72. SID. <https://sid.ir/paper/152517/fa>(in Persian)

- Moorhouse, E. (2017). The Many Dimensions of Gender Equality and Their Impact on Economic Growth,. *Forum for Social Economics*, 1-27.

- Moser, Caroline O.N. (1989) Gender Planning in the Third World: Meeting Practical and Strategic Gender Needs, *World Development*. Vol. 17, No. 11. pp. 1799-1989.

- Nasiri, M. (2005). Poverty and Discrimination: Causes of Limited Social Development of Iranian Women. *Political-Economic Information*,

- 19(7-8), 186-195. SID. Retrieved from <https://sid.ir/paper/477164/fa>(in Persian)
- Panahee, H., Solmani, B., & Alimoran, S. A. (2016). The impact of gender inequality in education on economic growth in Iran. *Economic Sociology and Development*, 5(1), 43-61. (in Persian)
 - Peyrhossein Lou, A. (2015). *Foresight of rural-urban transformation trends in Iran (Master's thesis, University of Tehran)*. (in Persian)
 - Pishgahi-Fard, Z., Dastouri, M., & Ebrahimi, S. (2009). An analysis of women's participation in the country's political organizations in the year 1385. *Women in Development and Politics*, 7(1). (in Persian)
 - Sa'ee Arsi, I., & Valipour, Sh. (2009). Identifying Factors Affecting Women's Empowerment for Participation in Social Development (Case Study: Lorestan Province). *Behavioral Sciences*, 1(2), 67-101. SID. Retrieved from <https://sid.ir/paper/190425/fa>(in Persian)
 - Safaei Pour, M., & Zadooli Khaje, S. (2016). An analysis of obstacles to women's economic participation in Iran (Case study: Metropolitan city of Tabriz). *Journal of Economic Sociology and Development*, 5(1), 63-85. (in Persian)
 - Shaditalab, J. (2003). Women's social participation. *Women in Development and Politics (Women's Research)*, 1(7), 141-176. (in Persian)
 - Shalchi, S., & Gholizadeh, S. (2018). The experience of social exclusion among women in informal settlements (Case study: Islam Abad neighborhood, Tehran). *Urban Sociological Studies*, 8(27), 0-0. (in Persian)
 - Shiani M. (2002). Citizenship and Social Welfare. *refahj*. 1(4), 9-23. (in Persian)
 - Shiani, M., & Zare, H. (2023). Women's challenges in urbanizing rural areas: A case study of Mohammadshahr in Karaj. *Community Development (Rural and Urban)*, 15(1), 49-65. doi: 10.22059/jrd.2023.361381.668804(in Persian)
 - shiani, M., & Zare, H. (2020). A meta-analysis of female-headed household studies in Iran. *Sociological Review*, 26(2), 67-97. doi: 10.22059/jsr.2020.75859(in Persian)
 - Shiani, M., & Zare, H. (2023). Women and Development: Iranian women's roles under the Qajar and Pahlavi dynasties. *Sociological Review*, 29(2), 49-78. doi: 10.22059/jsr.2023.91519(in Persian)

- Stockard, J. (2016). *Gender Socialization. In: Handbook of the Sociology of Gender*. Handbooks of Sociology and Social Research. Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/0-387-36218-5_11
- Wieringa. Saskia E. (1993) Rethinking Gender Planning: A Critical Discussion of the Use of the Concept of Gender, *Gender, Technology and Development*, V. 2, N.3, P:349-371, DOI: 10.1080/09718524.1998.11909905

